

Peter Štih

SLOVENSKI KRAJ SPOMINA ODDALJENE PRETEKLOSTI

Ustoličevanje koroških vojvod in knežji kamen

V slovenskem zgodovinskem spominu, tj. v predstavah, ki jih imajo Slovenci o svoji zgodovini, kanoniziranih predvsem v zgodovinopisju in umetnosti ter v javnem prostoru materializiranih v zgodovinskih pregledih, šolskih učbenikih, prozi, poeziji, slikarskih upodobitvah, plastikah in glasbenih delih, pripada ustoličevanju koroških vojvod prav posebno mesto. Razumljeno je kot obred, s katerim so Slovenci v svoji prvi državi Karantaniji in v svojem jeziku samostojno in demokratično predajali oblast svojim knezom na knežjem kamnu. S tem je postala na glavo obrnjena baza rimskega stebra, preprosti materialni artefakt iz rimskega obdobja, ki je v sekundarni uporabi služil kot mesto, na katerem je v poznem srednjem veku kmet izročal oblast koroškemu vojvodi, simbol primarne, slavne in davno minule narodne zgodovine, ki jo je uokvirjala Karantanija. Knežji kamen, s katerim so Slovenci povezali vrednote in pojme, kot so država, domovina, narod, svoboda, samostojnost, demokracija in slovenski jezik, je danes eden najpomembnejših,

če že ne kar najpomembnejši simbol celotne slovenske zgodovine. O tem zgovorno pričajo njegove številne upodobitve in replike.

Takšno percepcijo odlično ilustrirajo tri upodobitve ustoličevanja in/ali knežjega kamna, ki so glede na mesto, kjer se nahajajo, tudi zelo reprezentativne in izpovedne. Prva je več kot sedem metrov dolgo in dva metra visoko platno *Umestitev na Gosposvetskem polju* Gojmirja Antona Kosa iz leta 1939. Je del cikla štirih motivov iz slovenske preteklosti, s katerimi je umetnik zmagal na natečaju za zgodovinske slike v banski, današnji predsedniški palači v Ljubljani, kjer so do njene prenove leta 2007 krasile dolg hodnik reprezentančnih prostorov in so danes hranjene v Narodni galeriji. Druga je več kot sedeminšestdeset metrov dolga in skoraj poldrugi meter visoka freska v preddverju velike dvorane Državnega zbora, ki v časovnem traku prikazuje zgodovino Slovencev od naselitve do socialistične izgradnje domovine po koncu druge svetovne vojne. Leta 1958 jo je naslikal Slavko Pengov, njeno vsebino pa je pod političnim nadzorom Ivana Mačka - Matije zasnovala posebna strokovna komisija. Med prizori iz srednjeveške zgodovine izstopa po svoji prepoznavnosti prav scena ustoličevanja s knežjim kamnom v središču. Tretja upodobitev je bronast relief Toneta Demšarja na glavnih vratih v ljubljansko stolnico sv. Nikolaja. Ikonografsko ga je zasnoval mons. Franci Petrič, kanonik ljubljanskega stolnega kapitlja, nastal pa je ob obisku papeža Janeza Pavla II. v Sloveniji leta 1996, ki je vrata tudi blagoslovil. Poimenovana so *Slovenska vrata* in prikazujejo cerkveno zgodovino Slovencev. Spodnji del prikazuje začetke krščanstva, središčno mesto v njem pa zavzemata lipa kot simbol slovenstva in knežji kamen, ki je v tej upodobitvi dobil še vlogo oltarja, saj polaga otrok ob spremstvu matere nanj hlebec kruha. Vsa tri umetniška dela krasijo stavbe, ki reprezentirajo najvišjo državno in cerkveno oblast v Sloveniji, kar dodatno poudarja pomen, ki ga imajo z ustoličevanjem in knežjim kamnom zvezane predstave za slovensko nacionalno ideologijo in zgodovino.

Oboje je seveda tesno povezano in šele interpretacija zgodovine v nacionalnih koordinatah je omogočila umestiti koroško ustoličevanje v slovenski kontekst in razumeti knežji kamen kot spomenik slovenske in ne koroške preteklosti. To pa je omogočil šele koncept narodne zgodovine Slovencev in vključitev Karantanije vanj. Njegovo osnovno ogrodje je konec 18. stoletja, torej v času, ko so se Slovenci začeli oblikovati v narod, ki seveda ni mogel obstajati brez lastne zgodovine, postavil Anton Tomaž Linhart z v nemščini napisanim delom *Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije* iz let 1788

oziroma 1791. Na podlagi tedaj uveljavljajočega se razumevanja, ki je etnično-narodne skupnosti izenačevalo z jezikovnimi skupnostmi – »Sprachgeschichte ist Volksgeschichte« –, ter neprekinjene kontinuitete slovenskega jezika z jezikom Slovanov, ki so se konec 6. stoletja naselili v Vzhodne Alpe, mu ni bilo težko podaljšati nacionalne zgodovine v zgodnji srednji vek in vanjo vključiti tudi Karantanijo. Da je bila s tem nacionalna zgodovina projicirana nazaj v čas, ko Slovenci niso obstajali niti kot jezikovna in še manj kot etnična skupnost, se Linhart in za njim tudi številni drugi seveda niso mogli zavedati. Kljub temu je bilo Linhartovo podaljšanje nacionalne zgodovine Slovencev v zgodnji srednji vek in njegovo odkritje Karantanije zanj nadvse pomembno. Poleg tega, da je bilo izrazito narodno konstitutivno, je bilo v nič manjši meri tudi emancipacijsko. Z Linhartovim konceptom, ki se je povsem uveljavil šele z nastopom prve generacije univerzitetno šolanih domačih zgodovinarjev v zadnji četrtini 19. stoletja, so Slovenci končno lahko pokazali, da vendarle imajo svojo zgodovino, ki se po starosti lahko primerja z zgodovinami drugih evropskih narodov. Še več, trdili so lahko, da njihova zgodovina ni le stara, temveč tudi slavna.

Na eni strani se je ta zgodnjesrednjeveška slovenska glorijska nanašala na predstavo, da je bilo slovensko narodnostno ozemlje v 9. stoletju trikrat večje od današnjega in je na severu segalo vse do Donave med Dunajem in Linzem in še čez, na vzhodu pa do Blatnega jezera. A še bolj kot na velik obseg slovenskega narodnostnega ozemlja se je predstava o slavni zgodovini Slovencev v zgodnjem srednjem veku nanašala na Karantanijo. Na podlagi glavnega vira za karantansko zgodovino, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, ki govori o Karantancih kot o slovanskem ljudstvu, ni bilo težko vzpostaviti povezave s Slovenci. Drugi, simbolno še pomembnejši element, ki je povezoval Slovence s Karantanci, pa je bilo ustoličevanje koroških vojvod oziroma karantanskih knezov, ki je po poznosrednjeveških opisih potekalo na knežjem kamnu v slovenskem jeziku. Dodatno identifikacijo s Slovenci je poleg jezika predstavljalo dejstvo, da je bil ustoličevalec kmet, ta pa je bil že v slovenskih zgodovinskih percepcijah 19. stoletja tako rekoč sinonim za Slovenca. Obred, s katerim je bila na simbolni ravni v deželi izročana oblast novemu knezu oziroma kasneje vojvodi, tako ni utelešal samo državnosti Karantancev v zgodnjem in vojvodine Koroške v visokem in poznem srednjem veku, ampak je bil s prenosom težišča na jezikovno kontinuiteto in njeno izenačitvijo s kontinuiteto narodne zgodovine razumljen kot odraz državnosti Slovencev.

Na obred ustoličevanja pa se je navezovala še ena predstava, ki je bila pomembna za slovensko samorazumevanje v 19. in 20. stoletju. To je bila predstava o demokratičnosti njihove družbene ureditve znotraj lastne, svobodne države Karantanije. Po niti ne tako starih predstavah naj bi bila Karantanija po mnenju arheologinje Paole Korošec iz leta 1990 nič manj kot »nekakšna demokratična republika« s »kmečko aristokracijo«, knezom in »neke vrste parlamentom«, ki naj bi ga predstavljal zbor kosezov. Ta predstava, ki je lep primer prenašanja modernih pojmov in vsebin v daljno preteklost, ima precej dolgo tradicijo in je zrasla na eni strani iz splošnih predstav o življenju starih Slovanov, na drugi strani pa iz enkratnosti obreda ustoličevanja koroških vojvod v poznem srednjem veku. Nanjo je močno vplival Johann Gottfried Herder s svojim znamenitim idiličnim opisom Slovanov, ki je postal eno najpogostejših besedil v slovenskih šolskih čitankah. Zaznati jo je že pri Linhartu, ki piše, da je oblast pri Slovanih-Karantancih »slonela na združeni volji ljudstva« in da so »vojvode Karantancev prevzemali svoje dostojanstvo od kmeta, oblečeni v kmečko opravo in njemu prisegali, da bodo služabniki ljudstva, zaščitniki svobode, pravičnosti in revežev«. Najkasneje v času masovnega taborskega gibanja med 1868 in 1871, kjer je bila narodova zgodovina s svojim integrativnim in identifikacijskim potencialom neposredno apostrofirana in kjer se je poudarjalo, da so se končno vrnila stari časi, ko se Slovenci lahko ponovno svobodno in demokratično posvetujejo o vseh za njih pomembnih stvareh, je predstava o demokratični naravi staroslovenske družbene ureditve postala tudi del zgodovinske zavesti širših slojev prebivalstva. Podobno velik vpliv na široko recepcijo te predstave sta imeli nato dve deli, ki sta izšli nedolgo pred prvo svetovno vojno. Prvo je bil med bralci dolgo časa zelo priljubljen in v učne načrte znova in znova uvrščani zgodovinski roman Frana Saleškega Finžgarja *Pod svobodnim soncem*. Zgodba o slavni dobi Slovanov v 6. stoletju in njihovem idiličnem, junaškem in demokratičnem življenju je v različnih izdajah in (po) natisih doživela za slovenske razmere komaj predstavljivo naklado 230.000 izvodov. Drugo je bila *Zgodovina slovenskega naroda* Josipa Grudna, ki je izšla v še vedno astronomski nakladi skoraj 80.000 izvodov in v kateri avtor poudarja, da je bil knez pri Slovencih »le prvi med starešinami in je prejel svojo oblast iz rok preprostega ljudstva, čigar zastopnik je bil kmet na knežjem kamnu«.

Pri obredu ustoličevanja je pozornost vzbujalo zlasti dejstvo, da je navaden kmet simbolno izročal oblast vojvodi, zaradi česar ga je že Enej Silvij Piccolomini (papež Pij II.) kmalu po sredi 15. stoletja označil kot »slavnost, o kakršni se ne sliši nikjer drugje«. Z Jeanom Bodinom in njegovim delom *O republiki* (*Les six*

livres de la Republique, 1576) je ustoličevanje, ki ga je povzel po Piccolominiu, ta pa po Janezu Vetrinjskemu, prišlo v t. i. pogodbeno (kontraktualno) teorijo o nastanku države in je služilo kot primer pogodbenega prenosa suverenosti z ljudstva na monarha. Odlomek o ustoličevanju je v tem Bodinovem klasičnem delu ponovno postal aktualen konec šestdesetih let prejšnjega stoletja, ko je ameriški Slovenec Joseph Felicijan, ki je v Ljubljani doštudiral zgodovino in leta 1945 emigriral v tujino, odkril, da je ameriški predsednik Thomas Jefferson v svojem izvodu Bodinove knjige med drugim podčrtal mesto, kjer je govora o ustoličevanju koroških vojvod. Iz tega je Felicijan v knjigi *The Genesis of the Contractual Theory and the Installation of the Dukes of Carinthia* iz leta 1967, ki je bila 1995 prevedena tudi v slovenščino, izpeljal misel, da je med vire za znamenito ameriško *Deklaracijo o neodvisnosti* (*Declaration of Independence*, 1776), v katere prvem delu je Jefferson izpostavil enakost med ljudmi in neodtujljivost njihovih temeljnih pravic, treba šteti tudi koroško ustoličevanje.

Felicijanovo odkritje, ki je sicer nadvse zanimivo za vprašanje, do kod vse je segalo poznavanje ustoličevanja, nikakor pa ni na njegovi podlagi mogoče trditi, da je imelo vpliv na oblikovanje *Deklaracije o neodvisnosti*, je dalo mitu o demokratičnem značaju karantanske oziroma staroslovenske družbene ureditve nov zagon. Tako npr. označuje ameriški Slovenec Edward Gobetz v leta 1980 izdani knjigi *Slovenian Heritage* karantansko družbo in ustoličevanje za »enega najbolj impresivnih sistemov demokracije na svetu« oziroma kot »veličastno ljudsko čisto demokracijo«. V anonimnem predgovoru Slovenskega bibliofilskega društva, ki je leta 1995 poskrbelo za prevod Felicijanove knjige, pa piše, da je bila oblast v »slovenski Karantaniji« izbrana »plebiscitarno« in da so »Praslovenci v času njihove največje suverenosti in najdemokratičnejše oblasti, neodvisno in človekoljubno vladali v svoji ogromni deželi od Jadrana do Donave.« Enega od vrhuncev je takšno razumevanje doživelo ob obisku ameriškega predsednika Billa Clintona v Sloveniji leta 1999. Takrat je bilo na spletnih straneh vladnega urada za informiranje mogoče celo prebrati, da »se je zgodba o ameriški demokraciji začela v Karantaniji, prvi slovenski državi iz 7. stoletja«. Slovenski predsednik Milan Kučan pa je v zdravici na slavnostni večerji dejal, da se je »že predsednik Thomas Jefferson pri oblikovanju ameriške Deklaracije o neodvisnosti močno oprl tudi na znamenit obred naših slovenskih prednikov, s katerim so tisoč let nazaj demokratično ustoličevali svoje karantanske kneze na Gosposvetskem polju«. Ustoličevanje kot enega od vzgledov ljudske demokracije za Jeffersona in prijateljstva med ZDA in Slovenijo pa je v svoji zdravici omenil tudi predsednik Clinton.

Te vsečne in rado slišane, v resnici pa povsem mitološke predstave je v zadnjem času prav eksemplarično povzel zapis v glasilu *Občan* iz marca 2015, ki ga izdaja občina Litija in ga je pod psevdonimom Zvonček Norček napisal Zvonimir Kolenc. V njem lahko preberemo, da je bila ob dnevu slovenske zastave leta 2014 v geografskem središču Slovenije v Spodnji Slivni pri Vačah poleg ostalih simbolov slovenstva, tj. zastava, himna, grb, lipa, odkrita po prizadevanjih predsednika društva Heraldica Slovenica Jožeta Lajevca tudi replika knežjega kamna, »ki je simbol slovenske identitete, predvsem pa državnosti in predstavlja središče slovenskega demokratičnega obreda, ki je v svetovnem merilu brez primere. Na podlagi slovenskega ustoličevanja se je utrdila in razvila pogodbeni teorija o prenosu pravice vladanja z ljudstva na vladarja. In več kot tisoč let pozneje je tudi na podlagi poznavanja karantanskega ustoličevanja nastala ameriška ustava, ki jo ima vse svet za izredno napredno in demokratično glede na takratne čase. Slovenci smo že najmanj tisoč let pred njo ne samo poznali teorijo o prenosu oblasti z ljudstva na vladarja, tamveč smo jo dosledno tudi izvajali.«

V predstavah, ki jih imajo Slovenci o svoji najstarejši zgodovini, so tako s Karantanijo povezali pojme, kot so svoboda, država in demokratičnost, ki seveda spadajo v železni repertoar vsake nacionalne ideje in nacionalnega gibanja. Zato ne preseneča, da je bila Karantanija v procesu narodnega oblikovanja Slovencev spoznana in razumljena kot zibelka slovenskega naroda. S tem pa se je tudi Koroška, ki leži sicer na obrobju slovenskega narodnega ozemlja, pomaknila v samo središče slovenstva. Izid koroškega plebiscita leta 1920 je zato južno od Karavank razumljivo povzročil veliko razočaranje in frustracije in Gosposvetsko polje je bilo doživljano kot slovensko Kosovo polje.

Toda kljub temu ni Karantanija izgubila svojega pomena v zgodovinskem samorazumevanju Slovencev niti po prvi niti po drugi svetovni vojni. Pomembno vlogo pri tem je imelo tudi slovensko zgodovinopisje, ki je vztrajalo pri starih nacionaliziranih razlagah zgodnjerednjeveške zgodovine in s tem ohranjalo in generiralo narodove zgodovinske mite. Da je šlo pri tem tudi za povsem zavestno početje, opozarja naslov najboljše monografije o ustoličevanju Boga Grafenauerja iz leta 1952, ki nosi v slovenščini naslov *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev*, medtem ko ima obsežen nemški povzetek naslov *Die kärntner Herzogseinsetzung und der Staat der Karantanenslawen*, tj. Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovanov. Grafenauer se je seveda dobro zavedal vsebinske razlike med

pojmom Slovinci in Slovani in dvojni naslov je zato razumeti na način, da se mu je za »domačo uporabo« in za slovenskega bralca zdelo potrebno vztrajati pri narodotvornem mitu. Sploh je bilo prikazovanje starejše slovenske zgodovine v slovenskem zgodovinopisju izrazito karantanocentristično in temu primerno je bila Karantanija opredeljena kot, kot je pisal Grafenauer, »osrednja os vse slovenske zgodovine v zgodnjem srednjem veku.«

Na vsak način se je torej trudilo pokazati na obstoj neposredne kontinuitete med zgodnjesrednjeveško Karantanijo in Karantanci ter moderno Slovenijo in Slovenci. Toda kako problematičen je takšen prikaz zgodovinskega razvoja, opozarja že dejstvo, da med Karantanci in Slovenci ne obstoji niti imenska kontinuiteta. In če pogledamo še natančneje, vidimo, da lahko sledimo kontinuiteti karantanske tradicije samo na Koroškem, ki je imenska, teritorialna in politična naslednica Karantanije. Tudi je bila na Koroškem karantanska zgodovina razumljena kot del koroške deželne zgodovine že od samega začetka njenega zgodovinopisja, tj. pri Janezu Vetrinjskem v 14., Jakobu Unrestu v 15. in Filipu Theoprastu Paracelsusu v 16. stoletju, ter seveda nič manj pri Mihaelu Gothardu Christalnicksu oziroma Hieronimu Megiserju na koncu 16. oziroma začetku 17. stoletja. V nasprotju s Koroško se južno od Karavank zgodovinski spomin na Karantanijo ni kontinuirano ohranjal, ampak je bila, kot smo videli, ta tradicija odkrita šele pri Linhartu in vzpostavljena retrogradno.

Nemara najbolj vidno pa se neposredna navezava Koroške na karantansko tradicijo kaže prav v obredu ustoličevanja koroških vojvod. Čeprav se tega ne da dokazati, govori največ argumentov v prid temu, da izvira obred na knežjem kamnu iz Karantanije 7. in/ali 8. stoletja. Najpomembnejši med njimi je jezik obreda, ki je bil v poznem srednjem veku slovenski. Dialog med kmetom-ustoličevalcem in njegovimi prisedniki oziroma spremljevalci novega vojvode je na knežjem kamnu potekal v slovenskem jeziku. V tem jeziku je pelo svoje hvalnice tudi ljudstvo, dokler je pač aktivno sodelovalo v obredu. Prav predhodnik tega jezika pa je bil edino v Karantaniji jezik oblasti in moči in obred je lahko le takrat dobil to jezikovno potezo. Prav tako je razumno predpostaviti, da so pri obredu lahko sodelovali le pripadniki karantanske skupnosti, torej tisti, ki so spadali pod oblast karantanskega kneza. Ta oblast je bila omejena na Karantanijo, ki se z verjetno izjemo Mežiške in Mislinjske doline nikoli ni raztezala na prostor južno od Karavank in Kamniških Alp. Kasneje je ustoličevanje postalo obred, s katerim je bila izročana oblast v vojvodini Koroški, knežji kamen pa oblastni simbol te dežele, o čemer

zgovorno priča tudi koroški grb, ki je bil v poznem srednjem veku vklesan nanj. S knežjim kamnom je bila v visokem in poznem srednjem veku povezana predaja oblasti, ki se je nanašala izključno na Koroško, in tudi v tem času knežji kamen ni imel neke vseslovenske konotacije in ni simboliziral oblasti, ki bi se npr. nanašala na (slovensko) prebivalstvo Kranjske in/ali (spodnje) Štajerske ali sploh na obe omenjeni deželi. Tudi potem ko po letu 1414 obred ni bil več v rabi, se je spomin nanj ohranjal izključno na Koroškem. Postal je celo eden najpomembnejših elementov deželne zavesti in zgodovinskega spomina koroških deželnih stanov. Po njihovem naročilu je Josip Ferdinand Fromiller leta 1740 tudi naslikal znamenito fresko ustoličevanja v Grbovni dvorani stanovske Deželne hiše v Celovcu, ki je njen najbolj reprezentativen prostor. Šele z uveljavitvijo absolutizma in marginaliziranjem pomena deželnih stanov je začel ugašati tudi spomin na obred, tako da je knežji kamen klavrno končal celo v privatni kmečki lasti, od koder ga je leta 1862 odkupilo Zgodovinsko društvo za Koroško, ga prepeljalo v Celovec in s tem rešilo propada.

Drugače je bilo pri Slovencih. Ti so identifikacijski in simbolni pomen knežjega kamna za svojo zgodovino odkrili še kasneje kot Karantanijo. Linhart ga v drugi knjigi svojega *Poskusa* iz leta 1791 omenja še povsem nevtrarno kot »okrogel ploščat kamen«, na katerem so koroški vojvode prevzemali oblast od kmeta. Podobno govori Janez Trdina v svoji leta 1866 izšli *Zgodovini slovenskega naroda* o »neki skali, na katero se je usedel prosti kmet«. Knežji kamen je s tem imenom po mojem védenju prvič omenjen šele v istoimeni pesmi Antona Aškercja iz leta 1888, kjer ga obenem tudi že nagovarja kot pomnik »svobôde naše pokopâne«, »knezov naših préstol je slovenskih« in mesto, kjer »volili smo samí si kneza«. Vendar je pri tem skoraj gotovo, da je imel Aškerc v mislih vojvodski stol in ne knežji kamen, saj ga je umestil na Gosposvetsko polje namesto na Krnski grad in mu pripisal slovenski napis, ki je, sicer v latinščini, izpričan samo na vojvodskem stolu, Urban Jarnik pa ga je leta 1818 razlagal slovensko. Knežji kamen sta od vojvodskega stola nedvoumno razlikovala šele Matko Potočnik in Josip Gruden leta 1910. Prvi ga je v naravoslovnem in zgodovinskem opisu Vojvodine Koroške tudi precej natančno opisal, drugi pa je v že omenjeni *Zgodovini slovenskega naroda* vedel povedati, da so ga imenovali tudi knežji stolec. V povezavi s koroškim ustoličevanjem ga že leta 1848 omenja hrvaški zgodovinar, književnik, politik in propagator ilirizma Ivan Kukuljević Sakcinski v pesmi o Triglavu kot priči slavne zgodovine, ki je med drugim gledal »seljana, / kom na stolcu svomu / Klanjahu se knezi / U koruškom domu.« (Knežji) stolec je bil v slovenščino torej verjetno prevzet iz

hrvaščine. To je nemara tudi razlog, da se poimenovanje ni uveljavilo, čeprav je že Josip Stare v tretjem zvezku *Občine zgodovine za slovensko ljudstvo* iz leta 1878 zapisal, v glavnem sledeč Trdini, da »je pod krnsko goro bila neka skala ali kamneni stolec, na kateri se je vsedel priprost kmet«, leta 1905 pa ga v Dom in svetu omenja tudi samo z začetnicami podpisani F. Fr. v oceni zgodovinske igre Gero češkega pisatelja Aloisija Jiráseka, vendar ne v povezavi s koroškim ustoličevanjem, ampak s polabskimi Stodorani. Je pa po Grudnu še leta 1957 prevzel Josip Jakončič sinonimno poimenovanje knežji stolec za knežji kamen v svoj ciklostilno razmnožen pregled *Zgodovina srednjega veka*, namenjen dijakom slovenskih srednjih šol.

Sicer pa je bilo za identifikacijo Slovencev z obredom ustoličevanja in knežjim kamnom v tistem času zlasti pomembno praznovanje petstote obletnice zadnjega ustoličenja koroškega vojvode leta 1914. S proslavami, igrami in podobnimi prireditvami je imelo proslavljanje masovni značaj, z objavami in predvsem poročili v slovenskem dnevnem časopisu, ki je o njem pisalo izrazito narodno afirmativno, pa se je ustoličevanje dokončno usidralo v narodovo zgodovinsko zavest. Organizirano je bilo tudi romanje h Gospe Sveti in vojvodskemu stolu v njeni bližini, a je bilo zaradi ostrega nasprotovanja koroških Nemcev, ki so vojvodski stol celo zaplankali z leseno ograjo in ga skrili pred pogledi obiskovalcev, odpovedano. Ustoličevanje je s tem v času naraščajočih slovensko-nemških nasprotij dobilo izrazito narodno mobilizacijsko vlogo in knežji kamen je bil na kolektivni ravni prvič povsem jasno razumljen kot simbol starodavne slovenske preteklosti.

Zaradi spremenjene perspektive, ki je v središče zgodovinskega razvoja postavila narod in katere posledica je bila (tudi) retrogradna nacionalizacija zgodovine, se je knežji kamen iz spomenika koroške deželne zgodovine transformiral v spomenik slovenske nacionalne zgodovine in v enega njenih najpomembnejših simbolov hkrati. S tem pa je postal tudi simbol, ki razdvaja. Če so se leta 1914 nacionalna kopja lomila še okrog vojvodskega stola, je kasneje nacionalni prapor prevzel knežji kamen, ki je postal zlasti po osamosvojitvi Slovenije večkrat predmet čezkaravanških polemik in sporov. Njihovo kronologijo in dokumentacijo k njim, kot tudi dokumentacijo o upodobitvah knežjega kamna od srednjega veka naprej, je zbrala leta 2010 Sabine Nikolay v zato dragoceni knjigi. Prvič so se razvneli, ko je Slovenija leta 1991 upodobila knežji kamen na svojem takratnem prehodnem plačilnem sredstvu, t. i. bonih, kar je koroška deželna politika, a ne samo ona, interpretirala kot izraz ozemeljskih zahtev

Slovenije do Koroške. Zgodba se je ponovila jeseni 2005 ob objavi, da bo knežji kamen upodobljen tudi na »slovenski« strani evrokovanca za dva centa. V odgovor je dal koroški deželni glavar Jörg Haider premestiti knežji kamen iz koroškega deželnega muzeja »k sebi«, v stavbo koroške deželne vlade, kjer pa ni ostal dolgo. Zaradi spomeniškovarstvenih kritik na račun njegove prezentacije je bil že marca 2006 prestavljen pod Fromillerjevo fresko v Grbovni dvorani Deželne hiše, kjer je našel svojemu zgodovinskemu pomenu dostojno mesto. Nazadnje je polnil knežji kamen časopisne strani in pisma bralcev pozimi 2011/2012. Takrat je kulturni referent koroške deželne vlade Harald Dobernig izjavil, da je »po vprašanju krajevnih napisov sedaj rešeno tudi vprašanje knežjega kamna« in da »knežji kamen ni slovanski pravni simbol«. Pri izjavi, za katero ni bilo mogoče reči nič drugega, kot da gre »za veliko neumnost«, se je oprl na knjigo arheologov Heima Dolenz in Christiana Bauerja, v kateri so predstavljeni rezultati arheoloških izkopavanj na Krnskem gradu v letih 2006–2010 in kjer prvi avtor meni, da naj bi bil knežji kamen prinesen na Krnski grad šele konec 10. ali v začetku 11. stoletja. Če pustimo ob strani, da tako decidiranega zaključka iz predložene arheološke dokumentacije ni mogoče izpeljati, je izjava koroškega »kulturnega ministra« zgrešena že zato, ker vprašanje slovanskosti obreda ni zvezano s samim knežjim kamnom kot objektom in/ali njegovo lokacijo, ampak s tem, da je obred na njem potekal v slovanskem oziroma iz njega nastalem slovenskem jeziku.

Je pa ob tem pomembno nekaj drugega. Na podlagi pisnih virov, ki opisujejo obred ustoličevanja in so vsi iz poznega srednjega veka, je mogoče utemeljeno meniti, da je bil »kmečki« del obreda na knežjem kamnu na Krnski grad prenešen celo kasneje, kot sta menila Dolenz in Bauer, tj. šele leta 1335, ko je bil za koroškega vojvodo ustoličen prvi Habsburžan Oton Veseli. Takrat je od zadnjega ustoličenja tirolsko-goriškega grofa Majnharda II. (IV.) leta 1286 minilo skoraj pol stoletja in v tem času se je po poročilu Janeza Vetrinjskega v čistopisu njegovega dela *Knjiga resničnih zgodb* iz leta 1342 že veliko pozabilo, tako da je bilo treba stari običaj vzpostaviti na novo. Majnhard je bil po opisu Otokarja iz Geule iz leta 1306/1308 ustoličen še na Gosposvetskem polju in šele vetrinjski opat, ki je sicer tudi opisal Majnhardovo ustoličenje, a pri tem skoraj gotovo prikazal obred, kot je potekal leta 1342 ob ustoličenju Otonovega brata Albrehta II. Hromega, ki mu je tudi osebno prisostvoval, je prvi zapisal, da je potekal na Krnskem gradu. Janez Vetrinjski je bil tudi prvi, ki je od knežjega kamna razlikoval vojvodski stol in ceremonija, ki je po Otokarju potekala na eni sami lokaciji, je pod novo vojvodsko dinastijo dobila dodatno prizorišče. Še

več, po Otokarjevem opisu je bil Majnhard ustoličen na kamnu, v katerega je bil vklesan sedež. Opis, za katerega ni videti razloga, da mu ne bi verjeli, odgovarja samo današnjemu zahodnemu, palatinskemu sedežu vojvodskega stola in ko so po slabega pol stoletja ustoličili Otona Veselega, niso samo prenesli kmečkega obreda na Krnski grad, mu dodali ceremonijo na vojvodskem stolu, ampak so, kot se kaže, prvotni knežji kamen, ki je bil nato uporabljen kot palatinski sedež vojvodskega stola, nadomestili z na glavo obrnjeno bazo rimskega stebra. Simbol starodavne slovenske samostojnosti bi torej prejkone moral biti nek drug kamen in ne kamen, ki ga poznamo danes kot knežji.

A hkrati nas čezkaravanške polemike prav eksemplarično opozarjajo, da je aktualnost stare zgodovine največkrat odvisna od njenega modernega konteksta. Če tega ni, če stara zgodovina ni postala sodobna zgodovina oziroma celo del aktualne politike, potem to v glavnem medijev in (s tem) širše javnosti ne zanima. Tako je bil na Koroškem knežji kamen dolga desetletja v najboljšem primeru razumljen zgolj kot zgodovinski relikv in ne preveč pomemben muzejski eksponat. Spomenik, na katerem je potekal obred v slovenskem jeziku, za nemško govoreče Korošce ni bil ravno pomemben (simbol) in se z njim tudi identificirali niso. Bliže jim je bil vojvodski stol, kjer je v nemškem jeziku potekal drugi del obreda. Potrebna je bila »nesenzibilna slovenska uporaba simbola Koroške in Avstrije« na evrokovancu za 2 centa, da se je, kot se je leta 2006 izrazila predsednica Zgodovinskega društva za Koroško Claudia Fräss-Ehrfeld, zbudila tudi pri nemško govorečem delu Korošcev iz »Trnuljčičinega sna« zavest o pomenu Karantanije in knežjega kamna za Koroško.

Ob tem zopet ni mogoče spregledati, da so po osamosvojitvi Slovenije v obrambo knežjega kamna kot koroškega deželnega spomenika stopili samo nemško govoreči Korošci, ne pa tudi koroški Slovenci. Tudi to je razumljivo, kajti glavni element njihove identitete je slovenski jezik, katerega nesporni konstitutivni pomen v nekdanji deželni ureditvi je izpričan prav z obredom ustoličevanja. Dejstvo je tudi, da so bili na Koroškem Slovenci in njihov jezik v ne tako oddaljeni preteklosti marginalizirani in da se čutijo ogrožene. Še precej sveži dogodki okrog krajevnih napisov in ne tako oddaljene Haiderjeve volilne parole o enojezični Koroški so samo še poglobili strah in nezaupanje enega od obeh avtohtonih narodov v deželi. Posledično razumejo koroški Slovenci knežji kamen, s katerega je v srednjem veku v njihovem jeziku govoreč kmet simbolično predal oblast novemu koroškemu vojvodi, v prvi vrsti kot simbol slovenstva in ne kot simbol dežele Koroške in s tem kot pomembno oporo lastni ogroženi identiteti.

Na podlagi povedanega je mogoče zaključiti, da je zgodovinsko gledano knežji kamen nedvomno koroški spomenik in zato v prvi vrsti simbol koroške preteklosti. A v isti sapi je treba tudi dodati, da povezujejo z njim tudi Slovenci svojo zgodovino. Je del predstave, ki se je začela oblikovati v času narodnega oblikovanja Slovencev in je povezala začetke nacionalne zgodovine Slovencev s Karantanijo, povzeta pa je v pojmu karantanski mit, ki je najmočnejši nacionalnokonstitutivni zgodovinski mit pri Slovencih. Identifikacijska in simbolna polivalentnost knežjega kamna je evidentna in ne gre pričakovati, da bi se ena ali druga skupnost lahko odpovedala svojemu razumevanju preteklosti, kajti to razumevanje predstavlja enega od konstitutivnih elementov njune identitete in samorazumevanja. Zgodovinska znanost lahko tu s svojimi interpretacijami praviloma bolj malo pomaga, kajti zgodovina kot identitetna kategorija ni toliko stvar razuma kot srca. Od tu izvira tudi resignirana ugotovitev Františka Grausa, enega vodilnih evropskih medievalistov druge polovice 20. stoletja, o nemoči znanosti nasproti zgodovinskim mitom.

A ne glede na vse to ohranjata tako ustoličevanje kot knežji kamen svojo zgodovinsko enkratnost in imata lahko veliko sporočilno vrednost tudi za današnji trenutek, le na njuno vlogo je treba pogledati v skladu s časom, v katerem sta bila prakticirana. Namreč, v času, ko so v poznem srednjem veku nastali njegovi opisi, je imelo ustoličevanje centralni pomen za deželo Koroško, njeno samorazumevanje in deželno zavest. Samo dežela je lahko legitimirala novega vojvodo, kar je storila na eni strani z obredom v slovenskem jeziku in kmečkem okolju pri knežjem kamnu, na drugi strani pa z od njega jasno privzdignjenim obredom v nemškem jeziku pri vojvodskem stolu, ki je odgovaljal sočasnim dednim poklonom. S slovenskim jezikom povezan obred pri knežjem kamnu je klical v zavest kontinuiteto s Karantanijo in s tem veliko starost dežele, kar je izpostavil že Janez Vetrinjski in zaradi česar je koroški deželni upravitelj Veit Welzer leta 1523 v duhu deželnoplemiške ideologije in zavesti o »vindišarskem« izvoru njihove domovine in iz tega izpeljevanim posebnim mestom Koroške med ostalimi vojvodinami cesarstva lahko zapisal, da izhaja nadvojvodina Koroška »iz tujega in ne nemškega naroda«. S tem zgodovinskim spominom povezan obred, v katerem sta bila uporabljana oba deželna jezika in v katero so bili vključeni vsi socialni sloji od kmeta do vojvode, pa je, kot je upravičeno opozoril Winfried Stelzer, na simbolni ravni generiral deželno zavest in povezoval deželo na način, ki mu ni bilo para. Prav zaradi tega zgodovinskega konteksta ima knežji kamen vso možnost, da postane v novih časih evropskega združevanja tisto, kar je nekoč že bil, tj. simbol skupne

in nedeljive preteklosti, ki smo jo zaradi delitev 19. in 20. stoletja v veliki meri izgubili iz svojega spomina. Koliko bo ta možnost izkoriščena, je odvisno samo od naše zmožnosti, da si prikličemo nazaj v spomin »izgubljeno zgodovino«, kot jo je poimenoval Helmut Rumpler. Nenazadnje so že stari Grki simbol razumeli kot znak, ki združuje in ne ločuje. Grški *symbolon* je bil iz prelomljenih delov sestavljena celota, iz česar je lahko »prijatelj po dolgih letih prepoznal prijatelja in se je sin prijatelja razkril sinu prijatelja«.

Literatura

- Doležalek, Anja, Praznovanje 500-letnice zadnjega ustoličenja koroških vojvod, *Poslednje ustoličenje na Gosposvetskem polju. Zbornik člankov* (Ljubljana 2013) 105–125.
- Grafenauer, Bogo, *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev* (Ljubljana 1952).
- Grafenauer, Bogo, Ustoličevanje koroških vojvod, gradnja slovenskega državnega mita in vpliv na oblikovanje slovenskega naroda v 19. stoletju, *Slovenci in država. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU* (od 9. do 11. novembra 1994) (Ljubljana 1995) 61–66.
- Grdina, Igor, Karantanski mit v slovenski kulturi, *Zgodovina za vse* 3/2 (1996) 51–65.
- Neumann, Wilhelm, Wirklichkeit und Idee des »windischen« Erzherzogtums Kärnten. Das Kärntner Landesbewusstsein und die österreichischen Freiheitsbriefe (Privilegium maius), *Südostdeutsches Archiv* 3 (1960) 141–168.
- Nikolay, Sabine, *Der Kärntner Fürstenstein im Bild. Darstellungen eines europäischen Rechtsdenkmales* (Klagenfurt/Celovec, Ljubljana/Laibach 2010).
- Ogris, Alfred, Fürstenstein und Herzogstuhl – Symbole der Kärntner Landesgeschichte im Widerstreit ethnischer und territorialer Tendenzen in der slowenischen Geschichtsschreibung, Publizistik und Politik, *Carinthia I* 183 (1993) 729–767.
- Štih, Peter, O modernem (ne)razumevanju in (ne)poznavanju stare zgodovine na primeru ustoličevanja koroških vojvod, *Stiplovškov zbornik*, ur. Dušan Nečak (Ljubljana 2005) 33–42.
- Štih, Peter, Suche nach der Geschichte oder Wie der karantanische Fürstenstein das Nationalsymbol der Slowenen geworden ist, *Vergangenheit und Vergegenwärtigung* (Wien 2009) 229–240.
- Štih, Peter, Ustoličevanje koroških vojvod med zgodovino in predstavami: problemi njegovega izročila, razvoja in poteka kot tudi njegovo razumevanje pri Slovencih, *Zgodovinski časopis* 66/3–4 (2012) 306–343.